

Inge Lise Pedersen:

På jagt efter et ord

På landbrugsmuseet på Gl. Estrup er udstillet en række hilder¹ af forskellig konstruktion og størrelse, spændende fra gåse- til hestehilder. På et par af skiltene benævnes genstanden en *felke*. Denne benævnelse studsede jeg over da jeg for nogen tid siden besøgte museet, og da jeg kom hjem gik jeg i gang med at slå op i ordbøger for at finde ud af hvad det var for et ord og hvor i landet det havde været brugt som navn på en hilde. Men jagten var forgæves. Der var ingen felker at finde i ordbøgerne, hverken danske eller udenlandske, og i Institut for dansk Dialektforsknings samlinger af dialektord fandtes kun to sedler, der begge pegede tilbage til landbrugsmuseet eller rettere dets forgængere. Den ene seddel var en udskrift fra tidsskriftet Tidens Strøm, hvor ordet er anvendt i en omtale af den store landbrugsudstilling 1888. Genstandene fra denne udstilling blev begyndelsen til det landbrugsmuseum der idag befinder sig på Gl. Estrup. Den anden seddel var en udskrift fra Danske Folkemål 1943 med følgende tegning og tekst:

EN FELKE.

“Paa Dalum Landbrugsmuseum findes en Klodshilde til Heste af Form som hosstaaende Tegning. Den er angivet at være fra Faaborgeggen og der staar at det er “en Felke til Heste”. Kendes dette Ord nogetsteds i Betydningen en Hestehilde? Er der Fynboer, der kender dette “Felke” (ell. maaske “Fil(1)ike”)?”

Der er ingen der har reageret på dette spørgsmål. Med andre ord: alle tre indtil nu kendte forekomster af ordet *felke* hidrører fra landbrugsmuseet eller dets forgængere.

Nu er der jo flere jyske ord end vi kender i København (selv om vi skam kender mange), så jeg efterlyste ordet i Århus og fik prompte

svar – som altid når jeg har ulejliget Institut for Jysk Sprog og Kulturforskning. Jo, de havde 3 sedler med dette ord. De to var fra H.P. Hansen, Herning. Den ene var inspireret af spørgsmålet i Danske Folke-mål. H.P. Hansen skriver:

“Indretningen af Træ og af Jern kender jeg godt, men selve Navnet kun fra Ladelund Landbrugsmuseum, hvor der findes en af Jern (en tilsvarende i Herning Museum). Men om Navnet så er lokalkendt i Sydjylland, det ved jeg ikke.”

På den anden seddel står:

“*fel’k* = hestelås til at hilde dyrets ben med. I Ladelund museum ligger to “Felker” – en ditto af træ (mosefund) i Hjørring museum.”

Den tredje seddel stammer fra Peter Skautrup. Han skriver:

“*fætk* – til at spænde om bagbenene og hindre hestens løb. Ribe Museum. Optegnet (formentlig efter Termansen) 1932.”

Med andre ord: 3 nye belæg på at ordet findes og lever – på museerne!

Landbrugsmuseets felker

Disse veje der alle førte tilbage til museumsverdenen havde gjort mig meget nysgerrig efter at finde ud af om det var et ord fra det virkelige liv der var kommet på museum, eller om ordet var et rent museumsord opstået inden for museernes egne mure.

Så en dag i efterårsferien drog jeg til Gl. Estrup med et skønsomt udvalg af familien, og mens de beså samlinger og gik tur i skoven, gik jeg på jagt i landbrugsmuseets gamle protokoller under kyndig vejledning af museumsinspektør Svend Nielsen. Det var i alt 18 genstande der blev kaldt felker i museets protokoller, fra vidt forskellige egne og i forskellig udformning, og det blev hurtigt klart for mig, at felke på et tidligt tidspunkt i museets historie var blevet benævnelsen på visse hildetyper (*klep og lås*), dvs. når en sådan hilde indgik i samlingen blev den ofte i protokollen indført som en *felke*, uanset hvad giveren eller sælgeren evt. kaldte den. De gamle museumsfolk havde hele opmærksomheden rettet mod genstandene (sagerne) og var ikke så opmærksomme på hvad de blev kaldt (ordene) – svarende til at sprogfolk undertiden har koncentreret sig om ordene og glemt det saglige.

Men hvorfor og hvornår blev den første felke indlemmet i samlingen? – for den *måtte* jo have haft navnet med sig.

Allerede i kataloget til Den nordiske Industri, Landbrug og Kunst-

udstilling i Kjøbenhavn 1888 optræder der *felker*. Der står:

“Nr. 296 Felkere – Nr. 297 Felke eller Felkelås med Nøgle – Nr. 298 Felker m. Nøgle”

– og dermed er kilden for omtalen i Tidens Strøm fundet.

Hvis man går til den ældste protokol fra Landbrugsmuseet i Lyngby finder man den første felke indført 1888. Dette år er indført to stk. felkere fra Bjerne i Svendborg amt, skænket af gårdejer J.P. Krog. Med andet blæk er k’et senere streget under og der er nedenunder skrevet med en anden hånd: *Fælie - Fælge* samt forklaringen på deres anvendelse:

“.. til at sætte paa løsgaaende Hestes Forben for bedre at kunne fange dem. Den mindre Fælge er til Bagbenet på en Tyr for at tæmme den.”

Ifølge museets katalog-kort er det denne felke der er afbildet i Danske Folkemål.

I de næste to indførsler, også fra 1888, skrives der henholdsvis “fælke eller felkelås med nøgle” og “fælker med nøgler”. Og et par numre senere optræder en fælke til gæs. Også i disse tre tilfælde er k’erne streget under. Gåsefelken er fra Fyn (men som så mange andre genstande indleveret af lærer Mortensen, Vallekilde) mens de andre stammer fra Vester Egesborg og Hammer sogn (begge i Sydsjælland).

Spørgsmålet er nu om det er muligt at forstå alle disse skriveformer som forsøg på at gengive samme ord.

Den person der har rettet til *fælie/fælge* har formentlig hørt ordet udtalt [*fæljə*] og foreslår (ad omvejen *fælie*) at det skrives *fælge*. På gåsefelken der er af umalet bøgetræ og synes ubrugt er der en utydelig blyantpåskrift. Ifølge museets katalog var det muligt endnu i 1977 at tyde den som: “En Fælge til Gæs, 25 øre Fyen”. Hvem der har skrevet det vides ikke.

Hvis vi går ud fra at det er det samme ord der søges gengivet som *felkelfælie/fælge*, kan det kun forklares på følgende måde:

Gårdejeren fra Fåborgegnen der kom med de første to felker kaldte dem [*fæljɹ*]. Han havde aldrig set ordet stavet, men regnede med at når det rimede på *vælger*, så måtte det vel også staves på samme måde. Og til de fine museumsfolk ville han gerne tale pænt, så han fortalte at sådan en hilde hed en [*fælgə*] – ligesom man kan høre fynboer udtale *bølge* og *vælge* med [*g*] når de vil være korrekte. Og til denne udtale svarer efter de normale danske retskrivningsregler skrivemåderne *felke* og *fælke*, så museumsmanden skrev ordet på denne måde. Senere støder en anden indsamler på en gåsehilde et sted på Fyn. Den bliver

kaldt en [fæljə] og det opfatter han som en udtale af *følge* og skriver dette navn på genstanden – men i protokollen indføres den som *fælke* til gæs.

Det er nærliggende at antage at det er indsamleren og indkøberen, lærer Mortensen, der har skrevet navn og pris på genstanden og måske også ham der har rettet eller står bag rettelserne i de tidligere indførsler, og bemærkningen om tyrefælgen fra Bjerne.

Nu er der det ved det, at en fynsk udtale [fæljə] normalt *ikke* svarer til *følge*; det er kun i nymodens ord som *vælge*, at *-lg* udtales som [-lj], i dialektens gamle ordforråd udtales det som [l] alene, fx *sælge* [sælə], *bælge* [bælə]. Ikke desto mindre kan man jævnlig se selv indfødte fynboer tolke former på [-ljə] som *-lge*; dyrlæge P. Jensen fra Kværndrup, der optegnede en mængde dialektalt stof på sin hjemegn giver fx formen [svæljə] opslagsformen *svælg* uden nogen kommentar, skønt lydformen peger på at ordet hedder *svælgende* eller *svælginge* (former der også kendes fra andre egne).

Langt mindre kan man da vente at en ikke-fynbo kan gennemskue at [fæljə] ikke kan være et gammelt *følge*, og lærer Mortensen der har indleveret gåsefælgen var formentlig ikke fra Fyn. Det eneste man på landbrugsmuseet ved om ham er at han var lærer i Vallekilde, at han rejste rundt bl.a. på Fyn og opkøbte gamle landbrugsredskaber og leverede en mængde genstande til landbrugsmuseet. Efter alt at dømme er der tale om Peder Mortensen (efter 1892: Bukh), lærer ved Vallekilde højskole. Han var fra Mors og selv landmand inden han blev højskolelærer – og så var han i øvrigt far til Niels Bukh fra Gymnastikhøjskolen i Ollerup.

Men hvis fynboerne har sagt [fæljə] og det ikke er *følge*, hvad er det så? Der er kun få muligheder, analogt med de lige nævnte former af ordet *svælg*: **fælgende* eller **fælginge* – eller tilsvarende med *-ld-*: **fældende*, **fældinge*. Er nogen af disse ord kendt?

Fælding(e)

I Kalkars Ordbog til det ældre danske Sprog findes faktisk et *fælding(e)* i flertal, skrevet *fellinger*. Det optræder i et inventarium fra Ågård anno 1495, hvor der mellem en tønne tjære og noget beg i en balje opregnes “en bolth med xij [dvs. 12] fellinger”. En bolt er en

jernstang hvortil fanger kunne lænkes, og sammen med den plejer man at støde på ordet *fjeder* der betyder fodlænke, man taler om at *sætte i bolt og fjeder*. Ud fra sammenhængen må man derfor slutte at der i kælderen på Ågård har befundet sig en jernstang med 12 (fod?)lænker. Endvidere anfører Kalkar *fældingshælde* (dvs. -hilde) fra Moths ordbog. Moth beskriver denne som “en helde af vol, med en snødder i den ene ende og en fælding i den anden”, dvs. en hilde af en tynd gren med et øje i den ene ende og en fælding (her vel at opfatte som: sammenføjning) i den anden.

Hvis vi går til de jyske dialekter findes der også enkelte gamle oplysninger om ordet. Molbechs Dialektlexikon anfører det fra Houbjerg herred og beskriver fældingen således:

“En af Reb og Qviste snoet Krands, som fæstes om Smalbenet paa et Kreatur, for derved igien at hefte enten Tøiret eller en Klep dvs. Klods.”

Det svarer helt til en beskrivelse hos Evald Tang Kristensen. I Jysk Almueliv fortælles om en hyrde i nærheden af Hagenstrup mølle (i Houbjerg herred) der sad og lavede mange ting, bl.a. fældinger:

“Disse sidste brugtes til et kreatur der skulle have en klæp (dette sattes om dets fodled i fældingstedet), eller til et får der ikke skulle gå løs ... Fældinger lavedes af hesselgrene på en kæps tykkelse ...“

Vi har således i Midtjylland et *fælding* som navn på en hilde eller en del af en hilde. Endelig har Feilberg i sin jyske ordbog *fælding* i 2 betydninger. Dels om en klove af bøjet eg til at binde kreaturer med på stalden (fra Middelsom og Lysgård herred), dels om en ring af rebværk der for at skåne dyrene lægges inden i den jernring kreaturerne får om foden når de hildes (Vendsyssel).

I alle tilfælde har vi formen *fælding*, men det er kun formen *fældinge*, som lydret kan give *fælje* i fynsk. Er vi da på vildspor? Jeg tror det ikke. Der er flere muligheder for at forklare *fælje*-formen. Den kan fx stamme fra sammensætninger med bindevokal *-e-*. En anden mulighed er en omdannelse fra den forventede form [fæli] til [fæljə]. Sådanne omdannelser er der eks. på spredt ud over det fynske område. Fx er tinding optegnet [tenjə] i Brenderup på Nordvestfyn, og [tejə] i Gudbjerg på Sydfyn; en kinding (dvs. vogntyve) kan hedde [kje:jə] i Højby på Østfyn; og vanding er skrevet *vaje* fra Salling på Fåborgkanten.

Der er selvfølgelig langt flere ord der kun er optegnet i den forventede lydrette form. De der skrider ud er typisk ord som man sjældent eller aldrig ser skrevet og som derfor heller ikke "holdes på plads" af den skrevne form. Fælding (eller fælde) er heller ikke et ord som der var nogen anledning til at læse eller skrive. Jeg mener derfor godt man kan tænke sig at det jyske og ældre danske fælding og det fynske fælde er samme ord.

Men hvad er *det* så for et ord? Og hvordan ser sådan en tingest ud?

Brugen af vredne vidjer

I den optegnelse fra Lysgård herred som Feilberg bygger på (nemlig Josef Kristensen fra Grønbæk) står der kun: "Felding el. Felling, en vreden sammensat Hesselkæp". Der siges altså ikke noget om anvendelsesområdet, men det er klart at der er tale om ganske samme genstand som hos Tang Kristensen.

Den grundigste beskrivelse af fældinger er således Tang Kristensens ovenfor nævnte skildring fra Houlbjerg herred. Den lyder i sin helhed (Jysk Almueliv. I, s. 21f):

"Lidt vesten for Hagenstrup mølle i nærheden af Busbjærg er en lavning, som kaldes Hjordesølen. Der havde en fæhjerne Kræn Bråd sit tilholdssted. De gamle snakkede meget om ham. Han havde hans tællehest dernede og sad og lavede mange ting: Halmkurve, riskurve, sædeløbe, melløbe, bikuber og fældinger. Disse sidste brugtes til et kreatur, der skulde have en klæp (dette sattes om dets fodled i fældingstedet), eller til et får, der ikke skulde gå løs. Fældingen blev nemlig lagt om fårets hals, og deri blev bundet et stykke reb til at fæste det med. Fældinger lavedes af hesselgrene på en kjæps tykkelse. Den blev først vreden om, for at den ikke skulde flække, og lagt en otte dags tid i solen for at blive sej. Dernæst blev den bukket over på midten, så der her dannedes et øje, men den ene gren skulde dog være noget længere end den anden. Disse to grene flættedes nu om hinanden indtil tæt ved, hvor den ene gren slap op. Der bukkedes atter den længste gren om, så der også her dannedes et øje, og den overskydende længde flættedes tilbage på den gamle flætning. Nu blev hele den egentlige flætning böjet om, så at begge ender kunde nå sammen, og nu puttades den ene ende ind i det første øje, der var blevet lavet, og stumpen der var bleven fra den første ombukning, blev puttet ind i det andet lavede øje. Dermed var fældingen færdig.

Slige fældinger brugtes også til klavebånd og bindsler. Klaven lukkedes op, ti det kunde fældingen jo ikke. Den var meget stærkere end reb. Man skulde se efter at tage de hesler, der havde hvid bark og ikke grågrøn, da hine var de sejeste."

Følger man denne opskrift ender man med en vidjering med en lås der minder en hel del om de vidjeringe som man kender i Norge, Sverige og Finland, hvor de har været anvendt til mange ting: hilder til heste, til tøjring af køer, som bærerem på rygsæk, hank på kurve, til at holde gærdestavrer sammen med, som skibbindinger, dørlukker – og meget andet.

Ove Arboe Høeg har i artiklen “Vidjer og viuspenniler” (*Norveg. Tidsskrift for Folkelivsgranskning* 20. 1977) gjort grundigt rede for både fremstillingen og brugen af vredne vidjer i Norge, med kort oversigt over vidjebrugen i Nordvesteuropa i øvrigt.

Vidjeringene kan være vidt forskellige af udseende og konstruktion: nogen af dem kan åbnes, andre ikke, men grundformen er den samme. De benævnes også vidt forskelligt; ofte kaldes de blot *vidjer*, men blandt de mange navne skal her nævnes nogen af dem som kan have forbindelse med det jyske fælding, nemlig *fetil*, *fetla* og *fetling* fra Norge, *fesling* fra Norge og Sverige, *fjättar* fra Gotland. Et grundlæggende træk ved fremstillingen af disse vidjer er at den tynde gren vrides og derved bliver mere bøjelig uden at miste sin styrke (der er flere der beretter at vredne vidjer var langt stærkere end reb).

Spennil fra Lunde i Norge. Efter foto i Ove Arboe Høghs artikel.

I Danmark er det mere småt med vidnesbyrd om brug af vredne vidjer. Ud over de omtalte *fældinger* fra Houbjerg og Lysgård herred er jeg kun stødt på dem i ganske få sammenhænge: På Lyø og Ærø blev der brugt pilevidjer til at holde sammen på nogle pæle i en slags ålegård kaldet *landtøj*.² I den del af landet hvor stråtagene ikke blev syet fast, men holdt fast af tækkekæppe der blev bundet til tagkonstruktionen, kunne man bruge vidjer som bindemateriale. I slutningen af 1800-tallet brugte man tækkevidjer på Østfyn, Lolland-Falster, Møn og Bornholm.³ Fra Bornholm har vi også et navn på dem, idet amtmand Urne omtaler dem som *viggre*.

Samme Urne nævner at der på den almindelige bornholmske plov er en ring eller “et Jærn-Baand, siddende skraaes over eller omkring Aasen og Kniven, ved Hullet, for at styrke samme, at det ei skal ud-

flækkes eller slides af Kniven, naar kiøres imod en Steen”.⁴ Dette jernbånd kaldes *veddien*, af Åge Rohman der har udgivet Urnes beskrivelse tolket som bestemt form af *viddja* “bøjle eller bånd der lægges omkring noget for at spænde det sammen”. Det kan næsten kun forstås på den måde at man tidligere har brugt vidjer til denne ring, og da man udskiftede vidjeringen med en jernring beholdt man det gamle navn. Og det svarer til at man i svensk dialekt kalder en jernspole der holder harvens to dele sammen for en *härvavidja*.

Også i Jylland kan man finde sproglige tegn på brug af vredne vidjer. I Feilbergs ordbog står således (under opslagsformen *vreje*) flertalsformen *vræjer* som ud fra sammenhængen kun kan betyde hilder. Udtalen *vræj* svarer til stavemåden *vrid*, og dette ord kendes fra Samsø i betydningen et bundt sammenvredet ris, hø, halm. Det er nærliggende at tolke dette *vræj* som navn på hilde af snoede vidjer, så meget mere som Tang Kristensens beretning hvori det forekommer er fra Aidt sogn, dvs. fra samme herred som beskrivelsen af hvordan man fremstillede fældinger af snoede vidjer.

Går vi til ældre kilder finder vi flere udtryk hvori vredne vidjer indgår. Kalkar nævner sammensætningen *Vridevånd* “bøjelig kvist” (*Kalkar V*, s. 1185) og han anfører under *vid(j)e* “dersom man vrider en vje, hvilcken mand bruger til at binde med”. Et ordsprog som “Mand skal vrie vidien mæn hun er grøn” (dvs. mens den er frisk) forudsætter vel også at det med at sno vidjer var en almindelig kendt arbejdsproces. Og skal man være lidt dristig kan betegnelsen *vridel* (i former som *vrille*, *vrælle*, *vrøller*) om et primitivt dørlukke tages som indicium for at man også i Danmark har brugt vredne vidjer til dørlukke.⁵

Ud fra disse spredte oplysninger om brugen af snoede vidjer i Danmark kan man slutte at deres anvendelsesområde har været ganske stort, omend måske ikke helt så omfattende som i Norge, Sverige og Finland, hvor vidjer har været det dominerende materiale især til bæreremmer af forskellige slags og som dele af tøj og hilder. I Danmark er vidjerne tidligere end i vore nabolande blevet erstattet af andre materialer. De oplysninger vi har er derfor spredte og mangelfulde.

Men hvis vi følger ordet i stedet for sagen, hvad så?

Fjeder

I 1495 blev fælding brugt om en fodlænke til fanger. Sådan en fodlænke hedder almindeligvis en *fjeder*; den nævnes allerede i Eriks Sjællandske Lov. I 1500-1600 tallet støder man ofte på *fjeder* om fodlænke, dels til fanger dels til heste. I en folkevisе står således: “Saa løste hun hest aff fieder”, og fra Tuse herredsting nævnes 1492 at en hest kom tilløbende uden at være hindret af hverken “helæ eller fiædher”. I universitetsregnskabet fra 1540 omtales “en fiæder till heste” (vedr. en gård i Ganløse sogn) og Anders Sørensen Vedel taler i sin Sakso-oversættelse om at lægge hestene “udi iernfedre”. I Drigstrups bylov (på Hindsholm) fra 1698 er det fastsat at vrinske heste skal forvares i “fædere eller anden sterck giemme”, og fra Århus nævnes 1636 en hestefjeder.

Også i de udgivne tingbøger fra 1600-tallet findes *fjeder* om hestehilde både fra Sokkelund, Herlufsholm og Åsum (derimod ikke i Skast herreds tingbog, idet den ifølge registrene slet ikke omtaler hilder). Det er således en meget udbredt betegnelse i 1600-tallet.

Men i danske dialekter findes ordet tilsyneladende ikke med denne betydning. Det gør det derimod i flere svenske dialekter, fx siger Dalmålsordboken (bd. I, s. 482) *fjätter* hestetøj bestående af hovlænke med kæde, og *fjäderklave* hovlænke af jern til hestetøj. Gotlandsk Ordbok nævner at *fjätter* er en vidje som køerne bindes med, og har også et *fjättra* som betyder ko- og hestebindsel af sammenvredne vidjer. I norske dialekter findes et *fjetra* der betyder sætte fast, hindre i at røre sig, men selve hilden kaldes bl.a. *futul*, *fytel*, *fitel*. Disse former antages opstået ved påvirkning fra et andet ord *fetel* som betyder en bærerem (af vredne vidjer).

En sådan sammenblanding af *fjeder* og *fedel* (som *fetel* ville hedde på dansk) må vi også regne med i danske dialekter. På Bornholm kaldte man en hilde med lås for [*fjæ·ðal*]. Og hertil svarer sikkert et par sjællandske optegnelser. I 1936 fortæller en mand fra Bårse i Sydsjælland:

“Når hestene gik løse om efteråret fik de fedler på (*feðli*). En fedel bestod af en jernbøjle der fastgjordes om hestens ene forfod; ved bøjlen var fæstet en træklods som hesten slæbte om med.”

I 1955 fortæller en anden sjællænder fra sin tidlige ungdom da han tjente som karl i Kirke Hyllinge i Horns herred om en hingst som havde fedel [*feðal*] på, dvs. en jernlænke mellem forbenene til at hindre bevægelsesfriheden. Begge disse ord har betydningen fra *fjeder*, mens formen helt eller delvis stammer fra *fedel*. I Åstrup på Sydfyn er optegnet et [*fæld*] felt med samme betydning; det kunne også tænkes at være en lidt afsporet udgave af dette ord.

Fra disse former er der ikke langt til *fælding*. Det er nemlig ganske almindeligt at finde ing-afledninger til eksisterende substantiver med samme betydning som det uafledte ord. Fra ømålsområdet kan nævnes *arne* og *arning*, og fra jysk *fæssel* og *fæsling* (om stropper på stunthoser). Hos Kalkar kan man finde sideformer som *vrild(e)*, *vrilding* (begge efter Moth) om et lille knippe. Det kan for øvrigt også hedde *vrilt(e)* – og så ligner situationen jo *fedel*, *fælding*, *felt* ganske meget. Dertil kommer at et *fetling* (som findes i norsk) eller **fed(e)ling* normalt vil blive til *fælding* (ligesom -t'et er svundet i *killing* der er en afledning til kat). Med andre ord: der er ikke noget i vejen for at betragte *fedel*, *felt* og *fælding* og dermed [*fæljə*] som havende samme dobbelte oprindelse, nemlig *fjeder* og (opr. *fetil*>) *fedel*.

Jagten skulle dermed være slut, men inden vi forlader den er der et andet ord – eller måske blot en anden betydning – der skal med ind i billedet.

Fælding i betydningen “hestens kodeled”

Der er jo nok nogen af de jyske læsere som har tænkt ved sig selv: Jamen, ved hun da ikke at vi godt kender ordet *fælding* i Jylland, men i en anden betydning? Det ved hun godt og kortet på s. 34 viser bl.a. udbredelsen af ordet i jyske dialekter i betydningen “kodeled”. I andre danske dialekter kendes ordet ikke i denne betydning, og heller ikke i Norge og Sverige. Derimod har man i nedertysk *fätling* (ved siden af *fetel*, *fätel*), ganske svarende til jysk *fælding*.

Ved siden af *fælding* kan man også kalde kodeledet *fældingsted* og *fælding(s)led* (se udbredelsen på kortet). Der er ikke mange belæg på disse ord, men dem der kendes er forholdsvis gamle: de er fx optegnet af Lyngby, Schade (på Mors), Feilberg og Tang Kristensen, og ét er fra Molbechs Dialektordbog – altså stort set fra forrige århundrede. Kun ét belæg er fra en moderne spørgeliste, hvorimod næsten alle forekom-

sterne af *fælding* i betydningen “kode” er fra Jysk Ordbogs spørgeliste Y22.

Kalkar definerer fældingssted som “led, ledemod” og anfører Moth som kilde til denne oplysning. Moths ordbog er fra ca. 1700. Han anfører kun sjældent sine kilder, så det er vanskeligt at vide hvad han bygger denne definition på; man kunne have en mistanke om at han generaliserer ud fra et eller to eksempler hvor ordet anvendes om kodeledet.

Denne mistanke bygger blandt andet på at *fældingsted* allerede i 1514 betyder “kode”. Med denne betydning bruges det i en gammel lægebog, hvor det skrives *fillingstedh*, og i samme bog omtales også *fælinþadhræ* dvs. åren i kodeledet. Sproget i denne lægebog siges at være noget jyskpræget, og teksten stemmer overens med en tysk hestelægebog fra 1300-tallet.⁶ På højtysk kaldes koden *Fessel*, og denne benævnelse findes også både på dansk og svensk i mange af de lægebøger der behandler husdyrsygdomme. Adskillige af disse lægebøger bygger nemlig helt eller delvis på gamle tyske hestelægebøger.⁷

På denne baggrund er jeg mest tilbøjelig til at antage at det jyske *fælding* og *fældingsted* i betydningen kodeled længst ude stammer fra det nedertyske *fätel*, *fätling*, hvad i øvrigt også er tilfældet med ordet *kode* der kommer af middelnedertysk *kote*.

Udbredelsen af *fælding* kunne synes at modsige at det skulle være tysk lån, men hertil kan bemærkes to ting. Tyske låneord er ikke altid lånt gennem sprogkontakt i grænseområdet mellem dansk og tysk, men ofte kommet ind i dansk ad andre veje. I dette tilfælde er der mulighed for at ordet fra gammel tid er indlånt via de tyske hestelægebøger; den gamle veterinære terminologi er i det hele taget – ikke mindst hvad heste angår – stærkt influeret af tysk. For det andet kan den nuværende udbredelse være rester af en større udbredelse. Vi ved jo fx ikke hvor Moths oplysning om ordet stammer fra.

Under alle omstændigheder står tilbage at finde ud af om dette *fælding* (II) har noget at gøre med *fælding* (I) i betydningen “hilde af vredne vidjer”.

Fælding I og fælding II – et eller to ord?

I tysk har man også to betydninger/to enslydende ord. Højtysk *Fessel* betyder dels “bånd, lænke”, dels kodeled; og nyere højtyske ordbøger

antager at det er to forskellige ord, idet *Fessel* “kode” er en afledning til *Fuss* “fod”, mens *Fessel* I svarer til nordisk *fetil*. I det nedertyske område regnes *Vettel* I og II for at være samme ord. *Vettel* I har i middelnedertysk betydningen “rem, hosebånd”, og i ældre holstensk kan det bruges om de læderremme vognkassen hang i på de bedre personvogne (Mensing. I, s. 58). I dialekterne kan det imidlertid også betyde “fodlænke, hilde”, og man antager at betydning II “kodeled” er opstået ved at betydningen er gået fra “hilde” til “det sted på hesten hvor hilden anbringes”.⁸

Jeg tør ikke afgøre de interne tyske uenigheder på dette punkt, men nøjes med at anføre et par ting fra det nordiske materiale der støtter den nedertyske forklaring.

Vi har ved siden af *fælding* II en sammensætning *fældingssted*, som kun kan forstås som “det sted hvor fældingen sidder”, ligesom *bæltsted* er det sted hvor bæltet har sin plads. Desuden har vi *fælding(s)led* der ganske svarer til nedertysk *Fetellenk* og norsk *hildeled* (*heldeli(d)* Ross, s. 315).⁹ Endelig har vi både *fælding* og *fældingssted* i samme tekst, nemlig den ovenfor citerede Tang Kristensen beretning. I denne er *fælding* “hilde” i hvert fald opfattet som det primære. Men hvad så med Moth? Hos ham ser det ud til at et *fælding* med en helt tredje betydning indgår i to sammensætninger, en der betyder “kode”, og en der betyder “hilde”. Måske skulle man se nærmere på Moth.

Fælding og felke i Moths ordbog

Moths ordbog er aldrig blevet trykt, men foreligger som en række håndskrevne folianter på Det kongelige Bibliotek (samt i en enkelt håndskreven afskrift til brug for redaktionen af Gammeldansk Ordbog). Man kan altså ikke bare gå hen og tage den ned af hylden og slå op. Men nu var det blevet mig magtpåliggende at komme bag om Kalkar og se om der stod mere hos Moth end det fremgik af Kalkars citat.

Det blev en særpræget oplevelse, for hos Moth stod der:

“Feldingshelde 1. Feldik 1. Felke /en/ Er en hilde af Vol på hvilken er en snødder i den ene og en fælding i den anden ende. *Compes viminea cum duabus fibulis*”.

Et andet sted i ordbogen skriver Moth at “Felding er en sammenføjning af to stykker”, mens snødder siges at være “et öie på et reb eller helde

af vidier som snoes om hestens ben som skal tijres [dvs. tøjres]”. Fældingshilden må selvfølgelig være en vidjehilde med et øje i den ene ende og en sammenføjning (en slags lås) i den anden ende. Den latinske definition skelner ikke mellem afslutningerne, men kalder blot fældingshilden for “en fodlænke af vidjer med to spænder” (fibula = (egl.) alt hvad der sammenfæster eller sammenholder noget). Hilden har altså sit navn fra den lukning der er i den ene ende af den.

Fældingssted beskriver Moth på følgende måde:

“Fældingssted kaldes det sted paa et lægem hvor to lemmer foies sammen med led. Junctura [dvs. sammenføjning]”.

Dette er en slags kombination af de to definitioner han har af *fælding*, idet dette ord ikke blot siges at betegne en sammenføjning af to stykker, men også siges at betyde en sammenføjning med led. Den første betydning kendes også fra ældre kilder; hvor Moth har den anden betydning fra vides ikke, men det er stadig nærliggende at antage at det er et *fælding* “kodeled” der er generaliseret ud fra.

Det mest overraskende var imidlertid de to sideformer som Kalkar har udeladt i sin artikel *fældingshælde* (der udelukkende bygger på Moth): Landbrugsmuseets *felke*, – hvorom det netop var sandsynliggjort at det slet ikke havde nogen selvstændig eksistens, men var en omtolkning af *fæljə* der igen var en fynsk udtale af *fælding(e)* – dukkede nu pludselig op igen anno 1700, og som sideform til *fælding* (ved siden af et *feldik* som står ganske alene).

Jagten kan ikke gå videre, for der er kun det ene spor og det ender blindt på dette sted. Jeg fik ikke ram på det bytte jeg havde udset mig, men helt uden udbytte har jagten alligevel ikke været: En række tilsyneladende enkeltstående og isolerede ord (og lige så isolerede saglige oplysninger) blev ført sammen til gensidig belysning og forklaring. Og samtidig – håber jeg – blev det demonstreret at jysk og øsmål ikke er isolerede sprog, men at man jævnlig har brug for det ene til at forstå det andet med.

Noter

- ¹ Her og i det følgende brugt som samlebetegnelse for hilde, åg og klep.
- ² Ove Arboe Høeg citerer brev fra Ole Højrup som kun kender til denne brug af vidjeringe i Danmark (Norveg. 1977, s. 97). Om landtøjet se Ole Højrup i *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1955, s. 35-45.

- 3 Alan Hjorth Rasmussen: *Stråtage* (1966), s. 15-17 og s. 29ff.
- 4 I.C. Urne: *Ager Dyrkningens Behandling paa Bornholm [omkr. 1760]* (1964) s. 102 og s. 112 (med note).
- 5 Poul Andersen: Hvirvel og Vridel; i *Festskrift til Kristian Hald* (1974) s. 201f.
- 6 F. Orth: *Danmarks Trylleformler I-II* (1917-21) s. 61.
- 7 K. Boers: Dansk Veterinær Folkemedicin; i *Dansk Veterinærhistorisk Aarbog* 1939, s. 7.
- 8 E. Kück: *Lüneburger Wörterbuch* (1942-67) I, s. 434; samme forklaring i Grimms ordbog.
- 9 Hertil kan føjes bornholmsk *hildekode*.

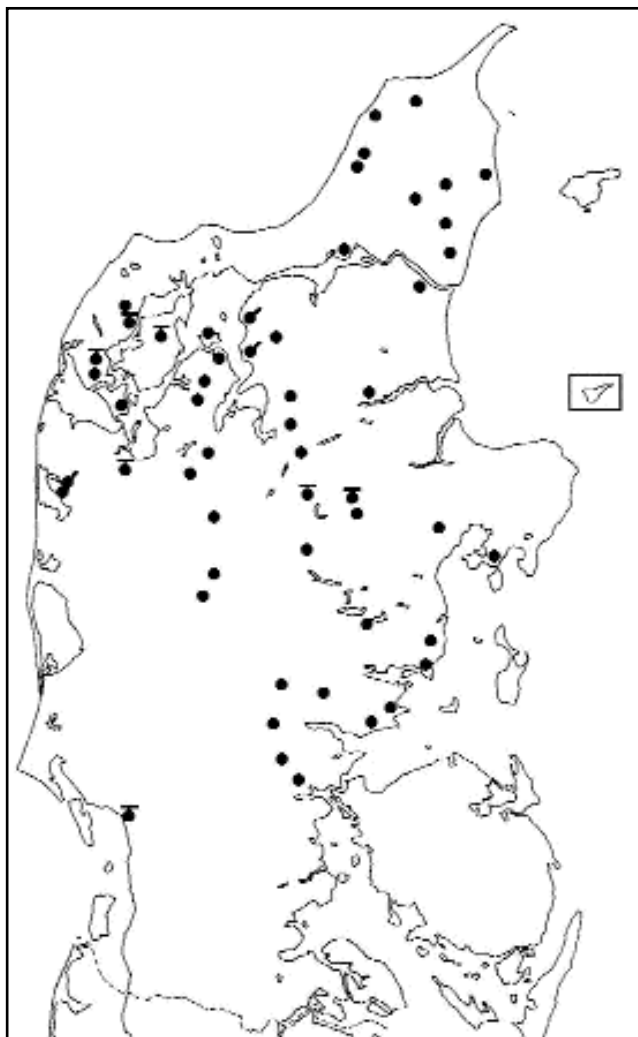
Litteraturforkortelser:

Jysk almueliv = E. Tang Kristensen. *Gamle folks fortælling om det jyske almueliv*. 1891 ff.

Kalkar = O. Kalkar. *Ordbog til det ældre danske Sprog*. 1881 ff.

Mensing = O. Mensing. *Schleswig-Holsteinisches Wörterbuch*. 1927 ff.

Ross = H. Ross. *Norsk Ordbog*. 1895 (genoptrykt 1971).

“Fælding” og sammensætninger med dette ord brugt som betegnelser for kodeleddet på en hest.